

standpunt beperkt Manenschijn zich jammer genoeg niet. Een voorzichtig standpunt zou er kunnen in bestaan te stellen dat een positieve christelijke politiek niet bestaat en dat het engagement van de christenen erin zou kunnen bestaan een waakzame en geargumenteerde kritische houding aan te nemen. In dit perspectief neemt een christelijke politiek alleen een negatieve positie in. Zo radicaal voorzichtig is Manenschijn niet. Hij opteert voor een *theologische theorie* over de verhouding tussen geloof en politiek, opdat christenen zouden kunnen uitmaken "welke politiek ze dienen vóór te staan dan wel af te wijzen, en vooral wat wél en wat níet gepolitiseerd moet worden, wil het leven dragelijk blijven". In dit verband vermeldt de auteur een theologie van het 'Koninkrijk Gods', waarvan de verwerkelijking op aarde uiteraard slechts een eindig en onvolmaakt karakter kan hebben. Wij stellen ons echter wel de vraag of zo'n theologie niet noodgedwongen in een ideologie met al haar rationalisering en 'verschoningen' dreigt te worden.

Eigenbelang en christelijke ethiek roept heel interessante vragen op. Als boek blijft het beperkt, ook in zijn theologische en moraalfilosofische uitwerking; het is echter niettemin een verdienstelijke bijdrage in de crisistijd waarin eigenbelang een al te enge boventoon haalt.

Jacques DE VISSCHER

PSYCHOANALYSE

Sigmund Freud, *Hoofdpijnen van de psychoanalyse*. Amsterdam-Meppel, Boom, & Deurne, Denis, 1983, 113 blz., 384 Bfr., ISBN 90 6009 5545.

Buiten de reeks van de nu toch al prestigieuze Verzamelde Werken van Sigmund Freud, uitgegeven door Boom, verscheen deze klassieke tekst uit de geschiedenis van de psychoanalyse. Sigmund Freud schreef deze 'Abriss der Psychoanalyse' op het einde van zijn leven: in juli 1938 kort voor een van de vele zware operaties die hij onderging. Deze tekst bleef onafgewerkt en verscheen, posthuum, in 1940, simultaan in het Duits en in een Engelse vertaling. Freud overleed in 1939 op drieëntachtigjarige leeftijd.

De lezer krijgt inderdaad *hoofdpijnen*, geschreven in een gebalde en synthetische stijl, helder en zakelijk. Wie al iets over Freud gehoord heeft en enigszins met zijn werk kennis gemaakt heeft, krijgt een uitstekende studietekst die een heel aandachtige lectuur verdient. Sterker nog: hij kan gelezen worden zoals wijzgeren een klassieke tekst analyseren, omdat deze 'Abriss' precies de basiscomponenten levert voor een antropologie die tegelijk rijk is aan kennistheoretische, ethische en ontologische implicaties.

Freuds tekst bestaat uit drie delen. Het eerste deel: 'de geest en zijn functioneren' bevat vijf hoofdstukken: Het psychische apparaat. De driftenleer. De ontwikkeling van de seksuele functie. De psychische kwaliteiten en een uitvoerige Toelichting aan de hand van de droomverklaring. Het tweede deel handelt over 'De praktische taak' met als hoofdstukken: De psychoanalytische techniek en Een proeve van psychoanalytische werkzaamheid. Een derde en laatste deel: 'De theoretische winst' bespreekt Het psychische apparaat en de buitenwereld

en De binnenwereld. De uitgevers hebben dit boekje afgesloten met een bibliografie van geciteerde werken, de bibliografie van Freud, een tijdtabel, een naamregister en een overzicht van *Sigmund Freud – Nederlandse Editie*, waarin nog belangrijke werken beloofd worden.

Zoals al opgemerkt, schreef Freud deze 'Hoofddlijnen' op het einde van zijn leven; dit betekende ook op het einde van zijn loopbaan als theoreticus en practicus. Naast zijn vele geschriften en publicaties was hij ook een bekende analyst met een uitgebreide patiëntengroep. Welnu, hij beriep zich in de eerste plaats op de ervaringen van zijn praktijk om de psychoanalyse als theorie te rechtvaardigen. Hier bleef Freud vooral een *arts*. Dit is trouwens al merkbaar in de eerste zin van de 'Abriss': "De psychoanalyse gaat uit van een fundamentele vooronderstelling, waarvan de discussie aan het filosofische denken blijft voorbehouden en waarvan de rechtvaardiging in haar resultaten is gelegen". Het is een merkwaardige zin die de filosofische discussie wel een ere-plaats schijnt te geven, maar die haar uiteindelijk van alle justificaties blijkt te beroven, *omdat* precies de practicus door zijn ervaringen over alle discussies heen de fundamentele vooronderstelling kan rechtvaardigen. Hier staat de theoreticus verlamd. De filosoof kan wel discussiëren, maar uiteindelijk moet hij naar het justifiërende woord van de clinicus luisteren en er zich bij neerleggen. Op die manier is de wetenschap van de psychoanalyse, dat is de systematische kennis van het psychisch apparaat, het bezit van een groep van ingewijden, van de praktiserende analytische psychotherapeuten. Deze lui immers bouwen de decisieve kennis op aan de hand van de resultaten van hun psychoanalytische praktijk. Dit brengt automatisch een zekere esoteriek en hermetisme in het bedrijf mee, en tegen deze achtergrond kan men al vlug de vele discussies – en dat is natuurlijk wel een paradox – en bekvechterijen tussen de verschillende psychoanalytische scholen begrijpen. Elk esoterisme neigt naar secte-vorming, met uitsluitingsprocedures en verkettingen. Ook Sigmund Freud heeft zich aan dergelijke praktijken bezondigd.

Het zou nu echter fout zijn alles wat de psychoanalyse geleverd heeft, terzijde te laten voor een polemiek over bepaalde methodes, hoewel hier toch gesteld mag worden dat er geen descriptie van een praktijk mogelijk is zonder apriorische wezensbepalingen. Men moet een bepaald probleem onder ogen durven zien, met name het statuut van het bewustzijn en het zelfbewustzijn. De psychische instantie van het bewustzijn is een raadsel. Fenomenologen zoals Husserl hebben de vraag naar het wezen van het bewustzijn gesteld, maar Freud, gedreven door het wetenschaps perspectief van zijn tijd, stelde zich de vraag *waardoor* het bewustzijn is ontstaan. Hij zit echter met de moeilijkheid dat hij enerzijds wel iets over de hersenen kan zeggen en anderzijds ook iets over vormen van bewustzijn, maar "alles wat ertussen ligt is ons onbekend, een directe relatie tussen deze beide eindpunten van onze kennis is niet gegeven" (blz. 17). Freud wil nu een begrip van de bewustzijnsprocessen, en we mogen hier wel het dynamische aspect *processen* onderstrepen. Het behoort immers tot een van zijn fundamentele verdiensten dat hij het bewustzijn in een dynamische structuur heeft willen begrijpen. Vandaar de topologische drifteconomie van het onbewuste over het boven-ik naar het bewuste ik.

Zoals bekend is de drift of *libido* bij Freud sexueel, een opvatting die in zijn tijd heel wat weerstand opriep, en eigenlijk vandaag – om andere reden dan vroeger – nog steeds wordt geruanceerd. Men kan gerust stellen dat Freud zich soms

ongenuanceerd uitdrukt. Zo lezen we in de 'Hoofdlijnen' de nogal schematische gedachte: "Veranderingen in de mengverhouding van de driften hebben zeer concrete gevolgen. Een sterkere toevoeging aan de sexuele agressie maakt van een minnaar een lustmoordenaar, een sterke vermindering van de agressieve factor maakt hem beschroomd of impotent" (blz. 22). Reeds Carl Gustav Jung wees op het eng sexuele bij Freud en gaf aan de Eros, overigens heel terecht, een veel ruimere, verbindende en minder mechanische visie. Dit belet echter niet dat men de dieptepsychologie zeker kan volgen als zij het erotische-in-de-ruime-zijn en bijgevolg de historisch gegroeide en organisch ondersteunde intersubjectiviteit bestudeert. Het is immers zo dat nagenoeg alles van wat wij als deels problematisch, deels essentieel ervaren met onze verhouding tot de andere te maken heeft. Welnu, de psychoanalyse en de psychotherapie ten behoeve van de mens die aan zichzelf lijdt, hebben altijd iets te maken met de inter-menselijke verhoudingen. Hiervan is het oorspronkelijke model de verzorgende moeder.

Maar wat heeft dit met het bewustzijn en het onbewuste te maken? In de ontwikkeling van elk individu structureert het bewustzijn zich slechts geleidelijk aan. Van een ongedifferentieerde symbiotische verhouding met de moeder — "het eerste erotische object" (blz. 67) — ontwikkelt het kind zich in een richting totdat het op een bepaald ogenblik een gedifferentieerd zelfbewuste ik verwerft. Maar dit ik komt uit het onbewuste, heeft dus een onbewust fundament dat steeds, driftmatig, werkzaam blijft. Het bewuste ik is niet altijd zo sterk, verdringt ervaringen en problemen, verwerkt in de droomarbeid allerlei opdrachten, levensvragen en conflicten. Wie in dat domein gekneld geraakt, moet worden geholpen. Maar precies daarom heeft de analyst — maar uiteindelijk elke mens — een zekere toegang tot het onbewuste nodig. Hiervan geeft Freud in zijn 'Hoofdlijnen' nauwelijks een definitie. Als een fundamentele vooronderstelling verklaart de psychoanalyse de zogenoemde "somatische begeleidende processen voor het eigenlijke psychische en ziet daarbij vóór alles af van de kwaliteit 'het bewustzijn'" (blz. 31). Voor Freud is het psychische als zodanig onbewust, en dit heeft de mogelijkheid geschapen "om de psychologie tot een natuurwetenschap als alle andere te ontwikkelen" (blz. 31). Wat 'bewust' heet, moet volgens Freud niet gekenschetst worden, en hij noemt dan het 'onbewuste' al wat niet tot het bewustzijn behoort (blz. 32). Dit kan bezwaarlijk een rigoureuus denken genoemd worden. En bijgevolg vinden we hier niet de gedachte dat het onbewuste in de eerste instantie een heuristische constructie is die van een denken over het bewustzijn wordt afgeleid. Dit is trouwens de hele moeilijkheid met Freud en de psychoanalyse: zij stellen nooit duidelijk genoeg dat uiteindelijk toch alles om het 'gezonde' bewustzijn draait en dat zij verder niets over het 'onbewuste' kunnen vertellen zonder de expliciete en impliciete regulatieve factor van het bewustzijn waarin zich het psychoanalytische denken, handelen en helen afspelen. Onze theoretische bedenkingen en opwerpen worden toch gedeeltelijk en impliciet ondervangen in de volgende Freudiaanse overtuiging: "Wij hebben de technische middelen gevonden om de hiaten in onze bewustzijnsfenomenen op te vullen, waarvan wij ons dus op dezelfde manier bedienen als de fysici van het experiment. Wij ontsluiten langs deze weg een aantal processen die op zichzelf 'onkenbaar' zijn, voegen ze tussen de ons bewuste in, en wanneer we bij voorbeeld zeggen: hier is een onbewuste herinnering tussenbeide gekomen, dan betekent dat: hier is iets gebeurd dat volkomen onbegrijpelijk voor ons is, maar dat, wanneer het ons bewust zou zijn geworden, alleen maar zus en

zo beschreven had kunnen worden" (blz. 78-79). Hier krijgen we echt de kern van een hermeneutisch probleem: de mens, die voor zichzelf niet transparant is, wil zichzelf duiden, en moet bijgevolg van het bekende vertrekken en zich laten leiden door het *vermoeden* dat dit bekende iets dekt of verhult. Dit onthullen vraagt een specifieke techniek die niet alleen uit het eigen inductieve gissen kan worden afgeleid. Hier blijft daarenboven het bewustzijn regulatief werken in het hanteren van het heuristische postulaat dat 'veel verhuld is gebleven'. Freud suggereert haast een transcendentaal-filosofie, omdat hij in zijn deductie - de psychoanalyse is natuurlijk geen inductieve wetenschap die vrij van speculatieve concepten zou werken - apriorische regulaties gebruikt: de descripties moeten aan normen beantwoorden.

Freuds 'Hoofdpijnen' zijn zeer interessant en ze nodigen de lezer voortdurend uit om over 'een en ander' na te denken. In deze presentatie van de Nederlandse vertaling, gaven we slechts enkele voorbeelden uit de vele mogelijke.

Jacques DE VISSCHER